

SLOBODNO VRIJEME KAO "PROSTOR" RAZVIJANJA VRIJEDNOSTI U UČENIKA

VIOLETA VALJAN VUKIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

UDK: 379.81:371.212
Pregledni članak
Review article

Primljeno
: 2013-9-23

Received

SAŽETAK

Razvoj djece i mladih moguće je sveobuhvatnije promatrati iz perspektive užeg i šireg društvenog okruženja koje utječe na njihovu socijalnu i društvenu prilagodbu. Za uspješan i pozitivan njihov razvoj važna je interakcija individue i okruženja, pri čemu socijalizacija čini ključni okvir za prihvaćanje i usvajanje vrijednosti i društveno poželjnih normi ponašanja. Sadržaji i aktivnosti u slobodnom vremenu mogu se povezati s nizom pozitivnih obrazovnih, društvenih i razvojnih ishoda u učenika.

KLJUČNE RIJEČI: *slobodno vrijeme, učenik, vrijednosti, odgoj*

POVIJESNI ASPEKTI SLOBODNOG VREMENA

Promatramo li slobodno vrijeme u kontekstu suvremenog društva, vidimo ga kao vrijeme u kojemu se čovjek prepušta aktivnostima po vlastitom izboru. Međutim, težnja za odmorom i osobnom afirmacijom u slobodnom vremenu, nekada je zbog prevlasti radnog vremena nad slobodnim, bila skoro nedostižna. Slobodno vrijeme javlja se s pojavom civilizacije. S aspekta razvoja društva, od nastanka plemenskih zajednica do suvremene svakodnevnice, uočava se prisutnost i značaj slobodnog vremena u životu čovjeka. U svom razvojnom slijedu slobodno vrijeme prošlo je nekoliko faza:

1. dominaciju slobodnog vremena bez pojma i prakse rada u izrazima primitivnih kultura;
2. neograničeno i nedefinirano radno i slobodno vrijeme;
3. prevlast radnog nad slobodnim vremenom;
4. skraćanje radnog i stalno povećanje slobodnog vremena. (Previšić, 2000, 405).

U prvobitnim društvima najveći dio vremena bio je "utrošen" na rješavanje egzistencijalnih potreba, ali brojni arheološki nalazi, poput crteža u

špiljama te različitih ukrasnih predmeta, svjedoče o određenoj količini slobodnog vremena koje su ljudi imali na raspolaganju. Postojanje slobodnog vremena poznato je još od antičkih vremena. U povijesti ljudskog društva imalo je izrazit klasno-staleški karakter, jer je kao privilegij pripadalo isključivo vladajućoj klasi i višim staležima. Filozofska dokolica starih Grka i Rimljana, s težnjom ka "harmonijski razvijenom čovjeku", bila je privilegija samo povlaštenog društvenog sloja (Previšić, 2000, 403). U djelu *Politika*, Aristotel ističe kako "dokolica pruža sama po sebi uživanje, sreću i blažen život...ali pod uživanjem ne podrazumijevaju svi jedno te isto, već svako prema svom ukusu i prema svojim osobinama, nešto drugo". (Zaninović, 1985). Stari Rimljani svoje slobodno vrijeme provodili su na javnim mjestima, poput foruma, amfiteatara, stadiona, knjižnica, termi s kupalištima gdje su upražnjavali kulturne, umjetničke, sportske i zabavne sadržaje (Vukasović, 2001).

Odnos prema slobodnom vremenu nije se bitno mijenjao za puk ni u feudalnom društvu. Slobodno vrijeme nedjeljom, uglavnom se koristilo se za tjelesni odmor i molitvu, i na rijetkim masovnim okupljanjima, poput karnevala. Ipak pripadnici plemstva i svećenstva, raspolagali su velikim dijelom slobodnog vremena koje su koristili za organizaciju i upražnjavanje zabavnih sadržaja namijenjenih samo "odabranima". Pravo na slobodno vrijeme imali su samo slobodni građani, pripadnici vladajućeg društvenog sloja, a koristili su ga za unapređivanje stanja svog uma, duha i karaktera. Iz toga proizlazi da je slobodno vrijeme "način življenja kojem treba težiti". (Rosić, 2005).

Razdoblje humanizma i renesanse proklamira novu orijentaciju slobode čovjeka. Slobodno vrijeme, međutim, i dalje ostaje privilegija povlaštenih, osobito nove aristokratske inteligencije. Renesansa je "zlatno doba dokolice", koje se ponovno odnosi samo na plemstvo. Uvođenjem manufakturne proizvodnje, kult rada koje su proklamirale kršćanske vjerske zajednice, preuzima vladajuća elita koristeći ga kao pokretačku snagu kapitalističke proizvodnje. Paradoks time postaje veći jer radnici, koji su život su provodili u cjelodnevnom radu i stvarali viškove rada, svoje slobodne dane koristili su za tjelesnu rekuperaciju. Industrijsko društvo zbog učinkovite tehnologije, načina i organizacije rada povećava udio slobodnog vremena nad radnim, te dvadeseto stoljeće u sve većoj mjeri postaje stoljeće slobodnog vremena noseći sa sobom kulturni izazov suvremenoj civilizaciji (Previšić, 2000). Nagla industrijalizacija i ekonomsko jačanje građanske klase u sve većoj mjeri dovodi do izjednačavanja društvenih slojeva, što rezultira povećanjem količine slobodnog vremena. Prema tome, "neprijeporno je da je slobodno vrijeme društveni fenomen koji je nastao u industrijskoj civilizaciji, kada dolazi do masovnog zapošljavanja, te strogog razgraničavanja radnog i neradnog vremena, postupnog skraćivanja radnog vremena i povećanja slobodnog vremena i materijalnog bogatstva". (Ilišin, 1999, 144).

Prva empirijska istraživanja slobodnog vremena u Europi i Americi počela su tek 20-ih i 30-ih godina prošlog stoljeća (Martinić, 1977). Sociologija slobodnog vremena postaje sociološka disciplina četrdesetih godina 20. stoljeća te raste interes za proučavanje dokolice. Proučavaju je američki (Riesman, Havighurst, Wilensky), francuski (Friedmann, Dumazedier) i sovjetski sociolozi (Prudenski, Petrosjan, Grušin, Poljak Zygulsky, Mađar Szalaia) (Janković, 1973).

Stalne promjene koje se događaju na području znanosti, tehnologije, informatizacije, demografije, kulture i cjelokupnom načinu života stvaraju nove pretpostavke za razumijevanje prostora slobodnog vremena djece, mladih i odraslih. Pitanja koja su još uvijek aktualna, a vezuju se uz višak slobodnog vremena su primjerice na koji način ispuniti i iskoristiti slobodno vrijeme, na što ga utrošiti, te kako pojedince i društvo pripremiti za njegovo aktivno korištenje. Slobodno vrijeme u suvremenom društvu zasigurno će ostati fenomen koji će iziskivati nove sposobnosti nužne za "gospodarenje" tim područjem čovjekova života.

Shvaćanje slobodnog vremena u suvremenom društvu pretpostavka je za razumijevanje njegova sadržaja i utjecaja na razvoj čovjeka odnosno djece i mladih. Uz pretpostavku kako se u nadolazećem vremenu eventualne promjene u količini i kvaliteti provođenja slobodnog vremena mogu dogoditi, kao što su se uostalom i događale, nužno je aktivno sudjelovanje u njegovu osmišljavanju i provođenju, kao i pripremanje mlade generacije za stjecanje iskustava iz tog područje radi razvijanja kulture slobodnog vremena.

O POJMU "SLOBODNO VRIJEME" I NJEGOVOJ FUNKCIJI U CJELOVITOM RAZVOJU LIČNOSTI

Iako je pojam *slobodno vrijeme* pojašnjen u raznim enciklopedijama, monografijama, studijama i udžbenicima, gotovo je neshvatljiva nesuglasnost i suprotstavljenost autora pri određivanju ovog pojma. Razlog teškoćama koje se javljaju u jedinstvenom definiranju pojma, zasigurno su različita polazišta u analizi.

Vrlo često je slobodno vrijeme suprotstavljeno radu, pa iz toga proizlazi kako je ono oslobođeno od organiziranog rada. Rad i slobodno vrijeme "prirodne su i sasvim primjerene, zapravo nerazdvojne aktivnosti i određenja čovjeka kao homo sociusa i ne treba ih suprotstavljati nego komplementarno promatrati." (Previšić, 2000, 404). Promatrano s druge strane, slobodno je vrijeme ono u kojemu je čovjek oslobođen svake obveze s naglaskom da u tom vremenu pokušava razviti svoje sposobnosti. U prilog tomu stoji tvrdnja kako se čovjek "kao društveno biće, u radu dokazuje i potvrđuje, a u slobodnom vremenu, kao individua usrećuje". (isto).

Slobodno vrijeme (eng. leisure time, leisure, free time; njem. freizeit; franc. le loisir; tal. tempo libero) definirano je kao vrijeme koje pojedinac ispunjava i oblikuje prema vlastitim željama, bez bilo koje obveze ili nužde. Vrijeme je to "izvan svih profesionalnih, porodičnih i društvenih obveza, u kojemu pojedinac po svojoj volji odabire i sadržaje aktivnosti odmora, razonode i stvaralaštva". (Potkonjak, 1989).

Teoretičari slobodno vrijeme definiraju na različite načine, pri čemu se, posebno iz perspektive sociološke znanosti, stavlja u odnos prema društveno obvezatnom radu. Friedmann (prema Janković, 1967) određuje slobodno vrijeme kao ono u kojemu sama ličnost vršeci svoj izbor, teži za potpunim razvojem, ako za to ima sredstava i mogućnosti. Vrijeme je to, kako ga definira Dumazedier, "izvan radnih obveza, obiteljskih dužnosti i fizioloških potreba koje pojedincu ostaje za njegovo slobodno i samostalno odlučivanje i opredjeljivanje čime će se baviti". (prema Previšić, 2000). Jerbić (1973) pod slobodnim vremenom podrazumijeva skup aktivnosti u kojima pojedinac sudjeluje nakon zadovoljenja primarnih prirodnih i fizioloških potreba; nastave i učenja za školu; te ispunjenja obveza koje ima prema obitelji. Slično ga definiraju i drugi autori, kao "odsječak vremena oslobođen svake nužnosti, a koji ostaje pojedincu na raspolaganje za zadovoljenje osobnih, intimnih potreba u ostvarenju sebe kao unikuma". (Arbunić, 2004). Giesecke (1993) smatra kako "škola i školske obveze predstavljaju rad, a vrijeme poslije toga je slobodno vrijeme". S druge strane, Vukasović (2001) slobodno vrijeme određuje kao "vrijeme u kojem je pojedinac oslobođen poslova, obveza i dužnosti prema obitelji, školi, poduzeću ili široj zajednici; vrijeme koje on može oblikovati i ispuniti aktivnostima prema osobnim željama i zanimanjima, radi zadovoljavanja vlastitih sklonosti i razvijanja sposobnosti". Slobodno vrijeme je "vrijeme aktivnog odmora, razonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti" a njegova bitna obilježja su sloboda, dobrovoljnost, smislenost, kreativnost, individualnost, amaterizam, inkulturacija, samoaktualizacija, samoaktivitet (Previšić, 2000, 405).

Često se slobodno vrijeme zamjenjuje pojmovima kao što su "oslobođeno vrijeme" i "dokolica". Teško je razgraničiti trenutke dokolice od slobodnog vremena jer se oni neprestano izmjenjuju. U svom izvornom značenju dokolica je upravo slobodno vrijeme. *Dokolica*, slobodno vrijeme, dokonica; *dokoličan* je onaj koji nije zauzet poslom; koji je besposlen, dokon (Anić, 2003). U Rječniku hrvatskog jezika *dokolica* je definirana kao vrijeme kada se ne radi, slobodno vrijeme, besposlica, a dokoličar je čovjek koji živi u dokolici i ima na pretek slobodnog vremena, odnosno, dokon čovjek. Na pogriješku izjednačavanja dokolice i besposlice upozorava (Polić, 2005, 4), iako se oba termina odnose na slobodno vrijeme, u kome čovjek nije zaokupljen poslom. Besposlicu treba shvatiti "kao vrijeme *slobode od rada*", dok se slobodno

vrijeme kao "*dokolica*" odnosi na vrijeme *slobode za samodjelatnost*, za i samoostvarenje (isto). Isti autor ističe dalje da "ako je netko oslobođen radne prinude, još ne znači da ima i stvaralačke mogućnosti." Stoga je, slobodno vrijeme i sloboda u punom i pravom smislu sloboda tek kao *sloboda za igru i/ili stvaralaštvo*, tj. za samodjelatnost koja pretpostavlja i u sebi sadrži i onu *slobodu od* vanjske prisile i ograničenja. Dokolici također znači provoditi vrijeme u dokolici, a jedino tada do izražaja dolazi slobodan izbor pojedinca. To je vrijeme u kojem se pojedinac lišen svih obveza, prepušta izboru ovisno o svojoj volji. Time ona predstavlja važan prostor za (su)djelovanje u zdravom razvoju djece i mladih odnosno ključni kontekst za učenje.

Slobodno vrijeme i dokolicu se stavlja u hijerarhijski odnos pa slobodno vrijeme definira kao temeljni ili rodni pojam kojem su "*dokolica*" ili "*prazno vrijeme*" niži rodni pojmovi, tvrdeći kako "u tom kontekstu dokolica gubi svoj pejorativni prizvuk i dobiva funkcionalne oblike *razonode* i *osobnog razvoja*". *Prazno vrijeme*, drži autor, "onaj je odsječak slobodnog vremena koji nije iskorišten ni za odmor, ni za *razonodu*, ni za *osobni razvoj*, već ima osobine *besciljnog trošenja vremena* ili *ispunjavanja slobodnog vremena* oblicima društvenog neprihvatljivog ponašanja". (Arbunić, 2004).

Gledajući razvojno, svaka generacija u pojedinim periodima života ima specifične obveze i dužnosti, krenuvši od predškolskoga razvojnog doba, preko školskog uzrasta do adolescencije, pa samim tim i specifično slobodno vrijeme. Tek u odnosu na obvezatnost pohađanja predškolske ustanove i škole, djeca su u mogućnosti shvatiti odnos između neslobodnog i slobodnog vremena. Promatrano iz pozicije djeteta, slobodno vrijeme je "ono vrijeme tijekom dana u kojemu se isprepliću brojni i raznovrsni utjecaji i sadržaji, pozitivni i negativni, organizirani i spontani, koji ili nadopunjuju odgojne procese koje grade obitelj i odgojno-obrazovne ustanove ili ih "ruše i neutraliziraju." Zadaća je odgojnih čimbenika, pružanje podrške i pomoći, poticanje i usmjeravanje te stvaranje povoljnih uvjeta za razvoj dječjih interesa i sklonosti.

Plenković slobodnom vremenu pridaje četiri bitna obilježja:

- slobodu (kao bit samog čovjeka i kao temelj svih znanosti)
- stvaralaštvo (kroz koje čovjek spoznaje, a zatim i ostvaruje slobodu)
- djelovanje (koje smatra prijelaznim oblikom ljudskog življenja jer nosi element stvaralaštva i rada) i
- rad (koji ima mehanički karakter, a treba ga dovesti u vezu sa stvaralaštvom) (prema Mlinarević i sur., 2007).

"Slobodno vrijeme, već po svojim bitnim karakteristikama i uvjetima koje pruža, omogućava realizaciju čovjekove potrebe za samoaktivnošću, omogućava njegovu težnju da slobodno bira društvenu sredinu, aktivnost i medije svoga izražavanja, komuniciranja, saznavanja, te da, mijenjajući sredinu,

sadržaje i sredstva izražavanja, okuša svoj stvaralački potencijal, svoj identitet". (Nola, 1990).

Francuski sociolog i teoretičar slobodnog vremena Joffre Dumazedier (1967), *odmor, zabavu i razvoj ličnosti* definirao je kao tri osnovne funkcije slobodnog vremena. Na gotovo identičan način i Janković (1968) kao funkcije slobodnog vremena navodi *odmor, razonodu i razvoj ličnosti*. Pri tome, navodi Dumazedier (prema Jerbić, 1973), funkcija odmaranja "očituje se u oslobađanju od umora", funkcija zabave shvaćena je kao "oslobađanje od dosade i monotonije", funkcija razvoja "oslobađa od automatizma mišljenja i svakodnevnog rada".

Promjene u društvenom okruženju odražavaju se na brojnim segmentima čovjekova života. Promatramo li mlade, osobito u turbulentnom vremenu adolescencije, vidljive su promjene u njihovu ponašanju, odnosima unutar obitelji, koji su također podložni promijenama, u stilovima provođenja slobodnog vremena te brojnim drugim aspektima. Navedene promjene posebno su izražene u zemljama tranzicije koje uključuju Hrvatsku, ali su evidentne i u drugim europskim zemljama. Leburic i Relja (1999) ističu, kako je slobodno vrijeme izvor niza problema, čije društveno i institucionalno artikuliranje uvjetuje pozitivan ili negativan razvitak individualnih života. Promotrimo li to u kontekstu navedenih tranzicijskih promjena, koje se odražavaju na živote ljudi u globalu, a vidljive u sustavu vrijednosti, jasno je kakve posljedice mogu ostaviti u mladima.

Irby i Tolman slobodno vrijeme (2002) definiraju kao one sate kroz dan kada mladi nisu formalno angažirani u školskim, kućanskim ili radnim aktivnostima. To vrijeme vide kao priliku za relaksaciju, razvoj i učenje u fleksibilnijem okruženju, vježbanje samokontrole i samoizražavanje. Kao pozitivne učinke aktivnosti slobodnog vremena na djecu i mlade, isti autori navode:

- socioemocionalni razvoj i angažman – uključujući i održavanje prijateljstava te angažman u zabavi i druženju kao i sposobnost da se nosimo s različitim situacijama;
- profesionalni razvoj/orijentacija i angažman – vještine nužne za zapošljavanje, razumijevanje profesionalne karijere i načina njezina ostvarivanja;
- fizički razvoj i angažman – biološka maturacija i zdravlje;
- kognitivni razvoj i angažman – kritičko mišljenje, kreativnost, rješavanje problema;
- civilni razvoj i angažman – vlastiti utjecaj na socijalnu okolinu te odgovornost prema drugima uz priliku da se zajednički radi na postizanju nekog cilja (Irby i Tolman, 2002).

Slobodno vrijeme ujedno je prostor za razvoj i manifestaciju problematičnog ponašanja adolescenata poput konzumacije cigareta i alkohola, lutanja, rizičnih seksualnih ponašanja, do nasilja i delinkvencije.

Svoje vrijeme djeca i mladi u prvom redu provode u obitelji i odgojno-obrazovnim ustanovama, ali pored toga na raspolaganju im ostaje i segment slobodnog vremena. Budući da u razdoblju preadolescencije i adolescencije utjecaj roditelja i učitelja opada, intenziviraju se socijalni kontakti u okviru vršnjačkih skupina. Istražujući funkcije slobodnog vremena djece i omladine, Jerbić (1973) je utvrdio vezu između spola ispitanika i socijalnog konteksta slobodnog vremena, pa se tako dječaci češće kreću u masi, dok djevojčice svoje slobodno vrijeme češće provode u obiteljskom okruženju ili manjim vršnjačkim skupinama.

U slobodnom vremenu adolescenti najčešće odabiru aktivnosti vezane uz društveni kontekst, poput druženja i izlazaka, dok u manjoj mjeri iskazuju interese za kulturnim i obrazovnim aktivnostima (Ilišin, 2002; Fitzgerald i sur., 1995). U tom slučaju konzumacija cigareta, alkohola i psihoaktivnih tvari često predstavljaju način "ubijanja" vremena. Tako "uređeno" slobodno vrijeme, čiju važnost društvo i odgojna politika ne percipiraju ili iz različitih razloga ne prihvaćaju financiranje različiti organiziranih oblika brige za djecu i mlade, poput izvannastavnih i izvanškolskih aktivnosti ili produženog boravaka u školama, otvara prostor za razvoj i manifestaciju poremećaja ponašanja.

KOLIČINA I PROSTORNA STRUKTURA SLOBODNOG VREMENA

Slobodno vrijeme djece i adolescenata moguće je promatrati iz različitih aspekata. Neki od njih su količina, prostorna dimenzija, aktivnosti slobodnog vremena. U kroskulturalnom istraživanju o slobodnom vremenu mladih Larson i Verma su se orjentirali između ostalog na utvrđivanje količine slobodnog vremena koje mladi imaju u različitim dijelovima svijeta. Utvrdili su kako postoji razlika u količini slobodnog vremena u neindustrijskim i postindustrijskim društvima. U Keniji, primjerice, 10% tzv. budnog vremena djece i mladih može shvatiti kao slobodno vrijeme, dok je u SAD-u taj udio otprilike 50%, što pokazuje značajan nerazmjer u količini vremena. Adolescenti Istočnoj Aziji provode tjedno 4 do 5 sati slobodno vrijeme u raznim aktivnostima, u Europi 5,5 do 7,5 sati, te 6,5 do 8 sati u Sjevernoj Americi (Larson i Verma, 1999).

Sedamdesetih je godina u Hrvatskoj u djece i mladih u dobi od 9,5 do 19,5 godina, utvrđeno kako su tjedno na raspolaganju imali 30,1% slobodnog vremena, što je odgovaralo europskom prosjeku dobivenom tadašnjem istraživanjima (Jerbić, 1973).

Istraživanjem koje je 1999. godine provela Ilišin utvrđeno je kako djeca ne raspolažu iznimno velikom količinom slobodnog vremena. Kako rezultati kazuju 3% ispitanika nema slobodnog vremena, 22% ima slobodno do 2 sata na dan, 3 do 4 sata dnevno slobodno je 36% ispitanika, a više od 4 sata dnevno slobodnog vremena ima 39% (Ilišin, 2001). Navedeno istraživanje pokazalo je razliku u nekim sociodemografskim obilježjima ispitanika, pa tako djevojčice imaju manje slobodnog vremena nego dječaci, a djeca na selu raspolažu s više slobodnog vremena od djece koja žive u manjim ili većim gradovima.

Novije istraživanje provedeno među mladim stanovnicima triju zadarskih otoka utvrđeno je kako 78,3% osnovnoškolaca i 47,5% srednjoškolaca tvrdi da ima dovoljno slobodnog vremena, dok 21,7% njihovih kolega u osnovnoškolske i 52,5% u srednjoškolske populacije iskazuje nedostatak slobodnog vremena. Kao glavni razlog nedostatka slobodnog vremena ispitanici su naveli školske obveze, i to 80% osnovnoškolaca i 56,3% srednjoškolaca, putovanje u školu i pomaganje u polju (Babić, 2003).

Analize prostorne strukture, pokazuju kako najveći dio slobodnog vremena djeca i mladi provode u stanu (59%) i na ulici (21%) (Jerbić, 1973). U postindustrijskim društvima mladi slobodno vrijeme uglavnom provode s vršnjacima, dok se u neindustrijskim društvima većina slobodnog vremena provodi unutar kuće s obitelji, s time da dječaci češće slobodno vrijeme provode s vršnjacima (Larson i Verma, 1999).

AKTIVNOSTI U SLOBODNOM VREMENU

Slobodno vrijeme djece i mladih moguće je promatrati iz pozicije aktivnosti kojima su zaokupljeni u tome vremenu. Vrlo često, kao temeljno polazište, u analizi strukture slobodnog vremena uzimaju se aktivnosti koje su u skladu s interesom pojedinca i slobodom pri njihovu odabiru. Ukoliko su aktivnosti slobodno odabrane, bez prisile i pritiska, i realiziraju se u povoljnom okruženju, uz poticaj i suradnju, neizostavan je emotivni i intelektualni naboj koji rezultira stvaralačkim procesom. Osnovu tih aktivnosti čini dakle sloboda izbora i postojanje motivacije kao pretpostavke za izbor.

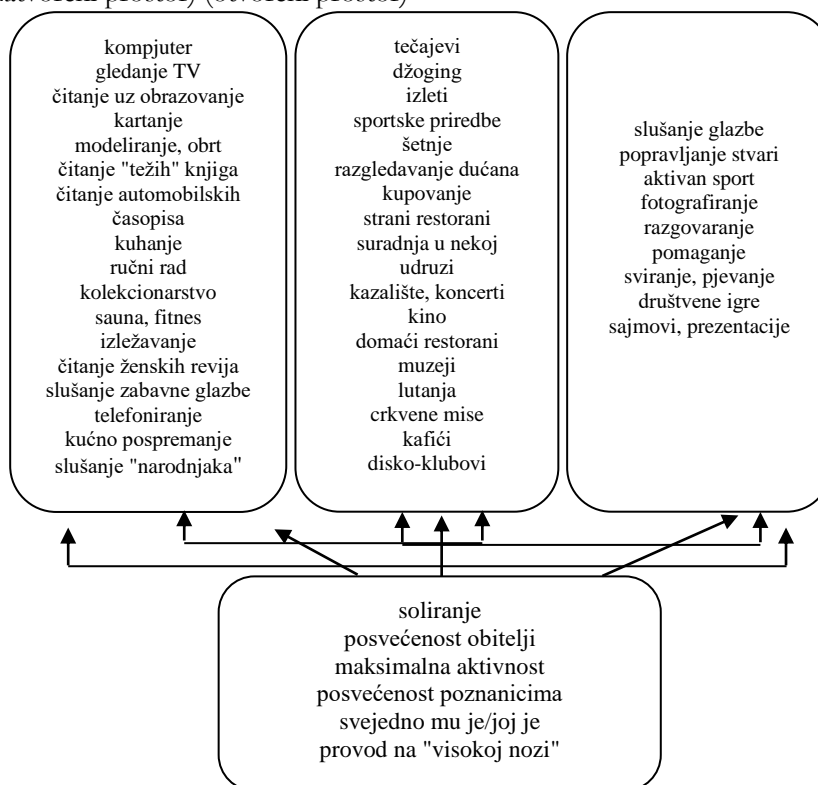
Aktivnosti u slobodnom vremenu Jerbić (1973) je podijelio u četiri kategorije:

- a) spontane aktivnosti (besciljne aktivnosti, razgovori, šetnje i izleti, slobodna igra),
- b) konzumirajuće aktivnosti (čitanje, slušanje radija, gledanje TV, posjet kinu i muzeju, odlazak na sportske i kazališne priredbe),
- c) organizirane aktivnosti (obiteljske zabave, javne zabave, stvaralačke organizirane aktivnosti) i
- d) ostale aktivnosti.

Među spontanim aktivnostima dominantno mjesto pripada igri i razgovorima, kod konzumirajućih aktivnosti najveći dio slobodnog vremena "otpada" na gledanje TV programa i čitanje knjiga i tiska, na što se troši najveći dio slobodnog vremena osobito u dobi od 11,5 do 15,5 godina. Kod organiziranih aktivnosti najviše vremena utrošeno je na stvaralačke aktivnosti, te odlazak na ples i javne zabave u kojima je evidentan rast u utrošku slobodnog vremena koji otpočinje s oko 11,5 godina, a u srednjoškolskom razdoblju je najuočljiviji. Aktivnosti koje djeca najčešće prakticiraju u dokolici, druženja su s prijateljima, gledanje televizije, slušanje glazbe i odlasci u crkvu (Ilišin, 2001).

U *Priručniku za uspješno vođenje i organiziranje slobodnih aktivnosti* (Rosić, 2005), aktivnosti u slobodnom vremenu podijeljene su na kućne, vanjske i kombinirane aktivnosti, a prikazane su grafički (Slika 1.), na sljedeći način:

Kućne aktivnosti Vanjske aktivnosti Kombinirane aktivnosti
(zatvoreni prostor) (otvoreni prostor)

Slika 1. Aktivnosti u slobodno vrijeme (Rosić, 2005)

Izbor aktivnosti u slobodnom vremenu u odrasle i mlađe populacije uvjetovan je subjektivnim činiteljima koji uključuju društveni status roditelja, osobno obrazovanje, sposobnosti i stečene navike, te objektivnim činiteljima koji podrazumijevaju kulturno naslijeđe uže i šire okoline, postojeću ponudu i dostupnost određenih sadržaja i slično (Ilišin, 2001).

Istaknuli smo kako je istraživanje Larsona i Verme (1999) pokazalo da djeca i mladi iz postindustrijskih društava značajnu količinu slobodnog vremena provode u strukturiranim aktivnostima, poput sporta, umjetnosti itd. Osvrt na nestrukturirano provođenje slobodnog vremena navedenih autora govori kako se u neindustrijskim društvima to vrijeme uglavnom odnosi na rad adolescenata, za razliku od europskog i američkog društva, gdje taj dio vremena otpada na razgovore. U razvijenim društvima konzumacija medijskih sadržaja, poput gledanja TV ili slušanja glazbe, navodi se kao značajna aktivnost u slobodnom vremenu. Globalizacija i informatizacija utjecali su na način provođenja slobodnog vremena učenika osnovne i srednje škole. Pripadnost Hrvatske tom krugu potvrđuje istraživanje Babića (2003) koje je provedeno u otočnim sredinama. Svoje slobodno vrijeme osnovnoškolci provode uz televizijski program (28,3%), glazbu (23,9%) i uz računalo (17,4%), dok se srednjoškolci bave sportom (31,3%), slušaju glazbu (29,5%) i gledaju televiziju (20,6%).

Pod društveno prihvatljivim aktivnostima slobodnog vremena podrazumijevamo sve one aktivnosti koje pridonose rekreativno-produktivnom osmišljavanju i provođenju slobodnog vremena. Te aktivnosti bi uvijek, pa i onda kada označavaju samo odmor i razonodu, trebale bi planirane i sadržajno osmišljene, a motivacijski istinski utemeljene i razvojno usmjerene. Takva percepcija slobodnog vremena pretpostavlja permanentno odgojno djelovanje na pojedinca već od ranog djetinjstva. Lenz (1991) ističe kako je manje bitna količina vremena kojom raspoložemo, u odnosu na činjenicu kako je to vrijeme iskorišteno i kakve su posljedice samog angažmana. Svrha slobodnovremenskih aktivnosti upravo je "korištenje" vremena za odmor, razonodu i samoostvarenje, a ne njegovo "ubijanje".

SLOBODNO VRIJEME KAO PROSTOR FORMIRANJA VRIJEDNOSTI

Univerzalno prihvaćena definicija pojma "vrijednosti" ne postoji. Teoretičari ovaj pojam definiraju različito pa se nameće pitanje daju li pojmu vrijednosti isti sadržaj. Generalno postoje dvije glavne skupine definicija pojma vrijednosti. Prema jednoj se vrijednosti grupiraju u različite kategorije koje uključuju primjerice moralne, obrazovne, estetske, socijalne, političke, religijske, intelektualne, kulturne (Hooper i sur., 2003). Prema drugoj se pak "na sve se vrijednosti gleda kao na moralne vrijednosti" (isto, 170). Schwartz

ističe kako vrijednosti "predstavljaju društveno prihvaćene ideje o tome što je dobro, ispravno i poželjno u društvu", razlikujući pri tom deset motivacijski i sadržajno različitih tipova vrijednosti: moć, postignuće, hedonizam, poticaj, samousmjerenje, univerzalnost, dobrotvornost, tradiciju, konformizam i sigurnost (prema Lebedina Manzoni, 2007).

Svako društvo ima svoj sustav vrijednosti prema kojem je usmjereno. Vrijednosti su vjerovanja koja pojedinac doživljava kao standarde koji ga vode u odlučivanju kako će se ponašati (Krizmanić, Kolesarić, 2007). Dakle, vrijednosti uspješno usvajaju pojedinci koji zadovoljavaju svoje psihosocijalne potrebe na društveno prihvatljiv način u okviru kulturnog konteksta u kojemu se nalazi. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća Rokeach je definirao vrijednosti kao "vrstu vjerovanja, koje – kad je jednom internalizirano – postaje standard ili kriterij za usmjeravanje ponašanja". (Hooper i sur., 2003, 170). Iz navedenog proizlazi povezanost među razvijanja sustava vrijednosti i odgojno-obrazovnog djelovanja, osobito s obzirom na činjenicu da je odgojno djelovanje škole usmjereno na vođenje pojedinca k "pozitivnom" razvoju.

Nesporna je činjenica da se vrijednosti usvajaju i izgrađuju odgojem i obrazovanjem kojima temelje pruža obitelji, a zatim u okviru odgojno-obrazovnih institucija kroz različite sadržaje i oblike djelovanja te kasnije u vršnjačkom okruženju. U prirodi je školstva da prenosi društvene vrijednosti, stavove i norme, čuva tradiciju i prenosi znanja te na taj način priprema mlade za život. Demoskopska istraživanja europskih instituta (BAT-Forschungsinstitut, Hamburg) ukazuju i na prisutnu tendenciju među roditeljima koji su sve manje uvjereni kako su obvezatni prenositi svojoj djeci vrijednosti koje su bile za njih od bitnog značaja (Hoblaj, 2007). U tom smislu od škole se očekuje da na sebe preuzme zadaću razvijanja univerzalnih vrijednosti u djece i mladih. Sustav odgoja i obrazovanja nužno je, dakle, opsegom i sadržajem dodatno usmjeriti na razvoj temeljnih humanih vrijednosti.

Različiti znanstveni i teorijski pristupi, poput kognitivne teorije L. Kolberga i J. Piagea, psihoanalitički usmjerene razvojne teorije Ericsona i Freuda, ističu značaj odgoja za vrijednote i norme te socijalnopsiholoških pristupa koji naglašavaju utjecaj okoline (obitelji, škole, vršnjačkih skupina) na razvoj pojedinca. Stoga, u *službi* razvoja osobnog identiteta svoje mjesto nalazi *pedagoško savjetovanje* koje pomaže da pojedinac u svoju osobnost integrira norme i vrijednosti, uspostavljajući na taj način sustav vrijednosti koji se u najvećoj mjeri ostvaruje u odgojno-obrazovnom procesu (Hoblaj, 2007).

Uz obitelj, škola je primarni činitelj odgoja i obrazovanja u kojoj se internalizira sustav vrijednosti, ako ne kroz intencionalnu sferu, onda svakako kroz sferu *skrivenih odgojnih utjecaja*. Utjecaji škole na djecu i mlade su izuzetno snažni, međutim još su jači oni izvan škole, koji se događaju u slobodnovremenskom prostoru u kome se bez prisile i obveze biraju sadržaji i

sredine kretanja (Nola, 1990). Budući da se odgojni i obrazovni utjecaji puno uspješnije stječu u "slobodnijem društvenom okruženju", nužno je osposobiti učenike za samostalno stjecanje znanja i korištenje slobodnog vremena, u skladu s potrebama i interesima, oslobađajući pri tom stvaralačke potencijale te razvijajući sposobnosti i osobnost.

U hrvatskom Nastavnom planu i programu za osnovnu školu (NPIP, 2006) navedeno je kako se među ciljevima odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi potiče i unaprjeđuje intelektualni, društveni, moralni, duhovni razvoj učenika, te poučava učenike vrijednostima dostojnih čovjeka. Mjesto koje vrijednosti zauzimaju u odgojno-obrazovnom sustavu odnose se na odgoj karaktera, učenje vrline, socijalni razvoj, kritičko mišljenje (Hooper i sur., 2003). U školskom okruženju mjesta, gdje vrijednosti osobito dolaze do izražaja, vidljiva su na području integracije i inkluzije učenike s posebnim potrebama (i onih s teškoćama u razvoju i onih darovitih) te pitanja vezana uz međusobne odnose, socijalnu pravdu, zdravlje i kvalitetu života (Aspin, 1999). Školski kurikuli nerijetko u svojim sastavnim dijelovima sadržavaju različite programe kojima se teži pozitivnom razvoju učenika a da se oni ne nazivaju terminom "odgoj karaktera" iako u osnovi tome pridonose. Ti programi uglavnom su usmjereni na razvijanje socijalnih vještina, jačanje osjećaja samopoštovanja, prevenciju konzumacije različitih sredstava ovisnosti (cigareta, alkohola, droge), nenasilnog rješavanja sukoba i slično.

Slobodno vrijeme mladi vide kao "prostor" u kome se mogu zabaviti, družiti, učiti i stjecati nove vještine te biti aktivni u životu svoje zajednice. Radin (2002) navodi kako je istraživanje vrijednosnih sustava mladih u Hrvatskoj potvrđuje da ljubav i prijateljstvo zauzimaju najvažnije mjesto među vrijednostima. U tom kontekstu, mogućnosti koje slobodno vrijeme pruža i aktivnosti koje se u okviru njega mogu realizirati, postaju važno sredstvo osnaživanja djece i mladih, te područje samoostvarenja svakog pojedinca, osobito uzimajući u obzir činjenicu da se nestajanje tradicionalnih vrijednosti povezuje sa sve učestalijim oblicima antisocijalnog ponašanja među djecom i mladima. Odgoj je intencionalni proces kojim nastojimo ostvariti ciljeve, norme i vrijednosti (Gudjons, 1994). Dakle, u okviru slobodnog vremena svaraju se i razvijaju vrijednosti i norme društveno poželjnog ponašanja u djece i mladih. Kako bi se uspješno mogli suočiti s brojnim nadolazećim izazovima jasno je da osim kognitivnih vještina i sposobnosti koji se u najvećoj mjeri promoviraju u nastavi, mladi ljudi trebaju stjecati i razvijati nekognitivne "sklonosti, vrijednosti i samopoimanja" (Toomela, 2007, 19).

ZAKLJUČAK

Poučavanje djece i mladih istini, poštovanju, uvažavanju i brizi prema drugima, ali i prema sebi samome, uz razvijanje snažnog osjećaja pripadnosti društvu i društvene odgovornosti – "promocija" je vrijednosti. Stoga se se svaki program kome je svrha u prvom redu prevencija, a potom i otklanjanje nekog od oblika negativnoga ponašanja u djece i mladih može se nazvati odgojem karaktera.

Prostor koji školi otvara mogućnost proširenoga odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu, kako u sferi razvoja kognitivnih sposobnosti, vještina i vrijednosti, a napose nekognitivnih, upravo su izvannastavne aktivnosti. Nužno je dakle usmjeriti se na stvaranje školske svakodnevnice u koju su, osim formalno propisanih sadržaja, integrirani i oni koji "pokrivaju" prostor slobodnog vremena, poput izvannastavnih aktivnosti, u kojemu se odgajaju zdravi, sretni, uspješni i zadovoljni pojedinci i jednako dobro razvijaju moralne kvalitete i vrijednosti.

LITERATURA

- Anić, V. (2003) Veliki rječnik hrvatskoga jezika Zagreb, Novi liber.
- Arbunić, A. (2004) Roditelji i slobodno vrijeme djece. *Pedagoški istraživanja* 1(2), 221-231.
- Aspin, D. N. (1999) The Nature of Values and Their Place and Promotion in Schemes of Values Education. *Educational Philosophy and Theory*, 31(2), 123-143.
- Babić, D. (2003) Slobodno vrijeme mladih stanovnika otočnih lokalnih zajednica – primjer zadarskih otoka (Iž, Dugi Otok, Ugljan). *Migracijske i etničke teme*, 19(4), 391-411.
- Dumazedier, J. (1967) *Toward a Society of Leisure*. The Free Press, New York.
- Gudjons, H. (1994) *Pedagogija – temeljna znanja*. Zagreb: Educa.
- Hoblaj, A. (2007) Odgoj i obrazovanje za vrijednosti u kontekstu vrijednosno usmjerenog društva. *Dijete i društvo*, 9(2), 311-332.
- Hooper, C., Zbar, V., Brown, D., Bereznicki, B. (ur.) (2003) *Values education study: Literature review*. Values education study – Final report, 168-212. Curriculum Corporation, Melbourne.
- Irby, I., Tolman, J. (2002) *Rethinking Leisure Time: Expanding Opportunities for Young People and Communities*. Washington: The Forum for Youth Investment.

- Ilišin, V., Marinović Bobinac, A., Radin, F. (2001) Djeca i mediji. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji materinstva i mladeži i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V., Radin, F. (2002) Mladi uoči trećeg milenija. Zagreb, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Janković, V. (1973) Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi. Zagreb: PKZ.
- Jerbić, V. (1973) Funkcija slobodnog vremena djece i omladine. Zagreb: CVO.
- Krizmanić, M., Kolesarić, V. (2007.), Vrijednosni sustav i tolerancija kao vrijednost. *Dijete i društvo*, 9(2), 387-397.
- Larson, R.W., Verma, S. (1999) How children and adolescents spend time across the world: Work, play, and developmental opportunities. *Psychological Bulletin*, 125, 701-736.
- Lebedina Manzonei, M. (2007) Vrijednosti za odgoj i samoodgoj. *Dijete i društvo*, (9)2, 367-383.
- Leburić, A., Relja I. (1999) Kultura i zabava mladih u slobodnom vremenu, *Napredak* 140(2), 175-184.
- Lenz, K. (1991) Kulturformen von Jüngendlichen, aus *Politik und Zeitgeschichte*, Jun, München, B 27/91., 11-19.
- Martinić, T. (1977) Slobodno vrijeme i suvremeno društvo. Zagreb: Informator.
- Mlinarević, V., Miliša, Z. i Proroković, A. (2007) Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije – usporedba slavonskih gradova i Zadra. *Pedagojska istraživanja 1*.
- Nola, D. (1990) Slobodno vrijeme – izraziti fenomen nove informatičke civilizacije. Zagreb: UID XXII, 5-6, 291-296.
- Potkonjak, N. (1989) Pedagoška enciklopedija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Previšić, V. (2000) Slobodno vrijeme između pedagojske teorije i odgojne prakse. *Napredak* 141(4), 403-410.
- Polić, M. (2005.) Osobnost i dokolica, U: Polić M., Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu, 1(9), 35-47.
- Radin, F. (2001) Vrijednosti i neprihvatljiva ponašanja. U: Ilišin, V., Marinović-Bobinac, A., Radin, F. (Ur.) Djeca i mediji. Zagreb: IDIZ, 79-90.
- Rosić, V. (2005) Slobodno vrijeme – slobodne aktivnosti. Rijeka: Naklada Žagar.
- Toomela, A. (2008) Noncognitive correlates of education. *Learning and Individual Differences*, 18, 19-28.
- Vukasović, A. (2000) Sve veća važnost odgoja u slobodnom vremenu. *Napredak*, 141(4); 448-457.
- Zaninović, M. (1985) Pedagoška hrestomatija. Zagreb: Školska knjiga.

*** Nastavni plan i program za osnovnu školu (2006) Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Zagreb, kolovoz 2006.

FREE TIME AS A "SPACE" OF DEVELOPING VALUES BY STUDENTS

ABSTRACT

The development of children and youth can be viewed from the perspective of comprehensive narrower and broader social environment that affects their welfare and social adjustment. For a successful and positive development of their is important interaction of the individual and environment, where socialization is the key framework for the acceptance and adoption of socially desirable values and norms of behaviour. Facilities and leisure activities can be associated with a number of positive educational, social and developmental outcomes achieved by students.

KEY WORDS: *leisure, student, values, education*